

TÜRK EDEBİYATI'NDA ÖLÜM ŞİİRLERİNİN BAZI ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Some Stylistic Aspects of Death Poems in Turkish Literature

Orhan Kemâl Tavukçu*

Özet: Türk edebiyatında ölüm kavramını çeşitli yönleriyle dile getiren şiirler genellikle sago, ağıt ve mersiye olarak adlandırılmıştır. Bu şiirlerden bazıları ölüm kavramını çeşitli yönleriyle dile getirirken bazıları ölen kişinin çeşitli yönlerini anlatmak ve ölümünden duyulan üzüntüyü dile getirmek üzere söylenmiştir. Tasavvufi şiirde ise ölüm farklı algılanmış, bir ayrılıktan ziyade bir kavuşma vesilesi olarak düşünülmüştür.

İslam öncesinde yug törenlerinde icra edilen sagular, İslam sonrasında gerek ağıtlarda gerek mersiyeelerde üslup bakımından etkisini devam ettirmişlerdir. Manzumeyi ölenin ağzıyla söyleme, soru sorarak söyleme geleneği ağıtlarda ve mersiyeelerde de ortak bir üslup özelliği olarak dikkat çekmektedir. Mersiyeelerle ağıtlar arasındaki temel farklılık, mersiyeelerin şekil ve muhteva bakımından daha gelenekçi bir yapı arz etmeleridir. Bu manzumeler şeklen Klasik Türk edebiyatı kaidelerine bağlı olmakla birlikte üslup bakımından Halk edebiyatı etkisi altındadırlar.

Anahtar sözcükler: Klasik Türk edebiyatı, halk edebiyatı, sago, ağıt, mersiye.

Abstract: *Poems dealing with death in various ways in Turkish literature are called sago, coronach and elegy. While some of these poems discuss death with its various aspects, some have been written to mention characteristics of the dead person(s) and express the sadness felt because of death. In sufi poetry, death is differently perceived and regarded as a means of union rather than separation.*

Orally recited during funeral ceremonies in pre-Islamic period, sagos have maintained their stylistic effects in both elegies and coronachs after the adoption of Islam. Reciting the poem from the dead person's mouth and using questions have remained a common stylistic feature of elegies and coronachs. The basic difference between coronachs and elegies is that coronachs are more traditional in form and content. Although these poems are dependent on Classical Turkish literary rules formally, they depict the influence of folk literature with respect to style.

Keywords: *Classical Turkish Literature, folk literature, sago, coronach, elegy.*

Ölüm insanın karşılaştığı en sarsıcı olaylardan biridir. Bu yönüyle sanatın hemen her alanına konu edilmiştir. Ölüm karşısındaki aczin ifade edilmesi, duyulan

* Doç. Dr.-, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

üzüntünün dile getirilmesi maksadıyla sanatın çeşitli alanlarına başvurulmuştur. Ölüme dair şiirler de konuları itibarıyla en lirik örnekleri oluştururlar. Bu şiirlerden bazıları çeşitli yönleriyle ölüm kavramını değerlendirirken, bazıları da ölen kişinin çeşitli özelliklerini anlatmak ve duyulan üzüntüyü dile getirmek üzere söylenmiştir.

Girmiş olduğumuz medeniyet dairelerine göre bu ölüm şiirlerinin yapısının, üslûbunun değiştiği görülmektedir. İslâm öncesi Türk kültüründe yapılan yug törenlerinin bir parçası olarak icra edilen sagular, zamanla bu törenlerden ayrı olarak müstakil metinler hâlinde de söylenmeye başlamıştır. Bu metinlerin çeşitli üslûp özellikleri, İslâm sonrası Türk Edebiyatında da gerek ağıtlarda gerekse mersiyelerde etkisini devam ettirmiştir. Bu noktada sagularla (ve ağıtlarla) mersiyeler arasındaki temel farklılığın Klâsik Türk Edebiyatının gerek şekil ve gerekse üslûp itibarıyla ortaya koyduğu gelenekçi yaklaşımdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tanzimat ve onu hazırlayan fikrî hareketler, birçok alanda olduğu gibi, ölüm üzerine yazılan şiirlerde de bir takım farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Bu fikrî değişimin Cumhuriyet döneminde de devam etmesi bu dönemde de ölüme dair şiirlerde sergilenen tutumda farklılaşmalara yol açmıştır.

Konunun ele alınışı ve üsluptaki bu çeşitlilik ister istemez bir sınır çizmeyi gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı bu bildiri¹ ölü ardından yazılan şiirlerin Tanzimat'tan önceki bazı örneklerine hasredilmiştir.

1. Türk Edebiyatında Ölüm Üzerine Söylenen Şiirler

1.1. Sagular: İslâm öncesi Türk kültüründe ağıtlar sagu adıyla genellikle yug törenleri içerisinde terennüm edilirdi. Bunlar başta dinî bir mahiyet arz ederken sonraları ozanların kopuzları eşliğinde söyledikleri metinler hâline geldiler. Belli vezinlerle muayyen bir tertibe göre icra edilen bu eserler genellikle uzun uzun ölü'nün erdemlerinden bahsederler. Ölü'nün çeşitli vasıflarının övüldüğü sagularda nihayet feleğin onu nasıl mağlup ettiğinden dem vurulur. Bu metinlerde genellikle canlı tabiat tasvirlerine, özellikle kahramanın öldüğü yerin özelliklerine yer verilir. Sagucu bu bölümde bir ilgi kurarak kendisiyle beraber tabiatın da ağladığından (bulutların, ırmakların v.s.) bahseder. Bu şiirleri sagucu ya ölenin ağzından ya da kendi ağzından söyler. (Köprülü, 1986: 75; Köprülü, 1989: 119; Artun, 2004: 26)

1.2. Ağıtlar: Ağıt kelimesinin anlamca “ağlamak” ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu kavrama Anadolu Türkleri genellikle *ağıt*, *bozlak*; Azeriler *ağı*; Türkmenler *ağı*, *tavşa*; Nogaylar *bozulamak*; Müslüman Kerkük Türkleri

¹ Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 25-26 Kasım 2004 tarihinde düzenlenen *Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu*'nda bildiri olarak sunulmuştur.

sazlamağ; Hristiyan Kerkük Türkleri *madras*; Kırım Türkleri *tagmağ* karşılığını vermektedirler. (Artun, 2004: 153)

Ağıt kavramının Türkiye Türkçesinin çeşitli ağızlarında da farklı isimlerle anıldığı görülmektedir: Kars'ta *bayatı*, Sivas'ta *deme*, Adana'da *deşet*, Malatya'da *deyiş*, Samsun'da *deyişet*, Doğanşar'da *dil*, Kırşehir'de *lâvik*, Burdur'da *ölgülü*, Muş'ta *sau* (Artun, 2004: 153) bu farklı söyleyişlerden birkaçıdır.

Çok özet bir ifadeyle bir ölüm üzerine belli bir geleneğe uyularak yapılan törenlerde yakılmış veya söylenmiş şiir olarak tarif edilebilecek ağıtlar, bazen bir türkü şeklinde toplum hafızasında uzun yıllar kalabilirler. (Artun, 2004: 153)

Bir bakıma saguların devamı olarak niteleyebileceğimiz ağıtlar, önceleri sadece ölüm hadiselerinin ardından söylenirken zamanla zelzele, salgın ve vatan topraklarının istila edilmesi gibi konuları da içeren geniş bir yelpazeye sahip olmuştur. (Artun, 2004: 153) Toplumun büyük bir kesimini derinden etkileyen böyle olaylar üzerine söylenen ağıtlar için genellikle destan formunun kullanıldığı görülmektedir. Bu nazım şeklinin yaygın biçimde kullanılışı, zamanla, bazı yörelerde, neredeyse ağıt ve destan aynışmasına yol açmıştır.²

Ağıtlarda da tıpkı sagularda olduğu gibi manzumeyi ölenin ağzından söyleme geleneği bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarzı kullanan ağıtçılar, ölünün vasıflarını ve yaptığı işleri kendisine anlatırarak daha etkili bir metin ortaya koyma cihetine gitmişlerdir. Böyle metinlerde ölen şahıs yaptığı birçok işlerden sonra ölüm karşısındaki çaresiz durumunu ifade eder. Bu husus şiirdeki duygusal derinliği daha da artırmaktadır.

Bazı ağıt metinlerinde de ağıtçı, söz konusu edilen kişi ölmemiş gibi onun giyinişinden, atından v.s. bahseder. (Artun, 2004: 154)

Bugünkü bilgilerimiz ışığında ağıtların, esas konuları ölüm olmakla beraber, hemen her çeşit üzüntüleri ifade eden metinler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tıpkı ölüm gibi geçiş merasimleri olan askerlik ve düğünle ilgili manzumelerin de ağıt niteliği taşıdığı bilinen bir gerçektir. (Artun, 2004: 155)

Ağıtlar genellikle ölü evinde ve kadınlar tarafından yakılırlar. Ağıtçı denilen kadınların bulunuşu ve bunların belli kurallar dâhilinde şiirlerini söylemesi ağıt yakmanın bir gelenek olduğunun göstergesidir. Kerkük Türklerinde de yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkan ağıt yakma geleneğinin uygulayıcıları, genel teamülün aksine, erkeklerdir.

² Zaman zaman destandan farklı şekil özellikleri de gösterebilen bu tarzın en son örneklerinden birini İsmail Türüt'ün Sakarya Depremi üzerine söylediği şiir (İ. Türüt "Deprem" Sosyete Kızı Suzan. 2000) oluşturmaktadır. Ayrıca Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde meydana gelen âfetler üzerine mahalli şairlerin bir gecelik emekle meydana getirdikleri ve destan adını verdikleri manzumeleri ertesi gün çoğaltarak sattıkları da bir vâkiadır.

Ağıtlarda mütemadiyen ölen kişinin iyi yönleri üzerinde durulur. Bir bakıma ağıtlar ölümler için düzölmüş medhiyelerdir. Buna mukabil İslâmiyet'te ağıt yakma, kaderi kinama, ölümlün hususiyetlerini dövmerek anlatma hoş karşılanmamıştır. (Artun, 2004: 154)

1.3. Mersiyeler: Mersiye kelimesi Arapça *resâ* kökünden türetilmiştir. Lügatlerde "*Ölmüş bir adamın evsâf-ı cemilesini ta'dâdla vefâtından dolayı te'essüfi mutazammın olarak tanzim olunan nazm veya bu bâbda irâd olunan nutuk, sagu*" (Şemseddin Sâmî, 1987: 1321) "*Ölen birine övgü dolu mâtem şarkısı söyleme, ağı, özellikle Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in ölüm yıldönümlerinde yapılan törenlerde okunan şiirler*" (Redhouse, 1890: 1805) gibi ifadelerle tarif edilen mersiyeler hakkında bazı edebiyat lügatlerinde de benzer ifadelerle rastlanmaktadır. Tahirü'l-Mevlevî mersiyeyi "*Birinin ölümü üzerine duyulan teessürü ifade etmek için yazılan manzûmedir.*" (Tâhirü'l-Mevlevî, 1973: 97) şeklinde tanımlarken bir başka kaynakta yukarıda zikredilenleri teyid eden "*Hazret-i Hüseyin'in Kerbelâ'da şehâdetini anlatan şiirlere mersiye namı verilir.*" (Onay, 1996: 306) ifadesi yer almaktadır. Mersiyenin ağıtın klâsik edebiyattaki karşılığı olduğunu (İsen, 1993: XXXII) ifade eden Mustafa İsen, "*mersiye, ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere yazılan lirik şiirlere verilen addır.*" demektedir. (İsen, 1993: XIII)

Bir şehrin düşman eline geçmesi, sevilen herhangi bir hayvanın ölümü (İsen, 1993: CXLIV-XLIV) gibi konuların da ele alındığı mersiyeler, bu yönleriyle, tıpkı ağıtlar gibi, en geniş anlamıyla üzüntüleri dile getiren manzumelerdir. Ağıtlarla mersiyeler arasındaki benzerlikler bununla da sınırlı değildir: Mersiyelerde üzüntüyü ifade etmek -ve belki bir nebze azaltmak- için başvuru dünyanın geçiciliği, feleğe sitem gibi unsurlar ağıtlarda da büyük ölçüde kullanılmaktadır.

Mersiyeler ile ağıtlar arasındaki temel farklılık, mersiyelerin, şekil ve muhteva bakımından daha gelenekçi bir yapı arz etmeleridir. Genellikle terci-bend veya terki-bend nazım şekilleriyle yazılan bu manzumelerin içerikleri de belli bir sıraya göre tertip edilmiştir. Buna göre mersiye şairi manzumesinde konuları genellikle şu sıraya göre verir: 1- Dünyanın geçiciliği ve gaddarlığı, 2- feleğe sitem, yas, 3- övgü, 4- Olayın tasviri, 5- Dua ve temenniler (İsen, 1993: XXXII).

Bütün bu tanımlamalardan şu sonuçları çıkarmak mümkün görünmektedir:

1- Kaynaklarda mersiye kelimesi sagu veya ağıt kavramına yakın bir kavramı ima etmektedir.

2- Bu kelimeyle ayrıca Kerbelâ şehitleri için söylenen / yazılan şiirler de kastedilmiştir. İslâmî Türk Edebiyatı'nda bu tür manzumelere *maktel* dendiği bilinmektedir. (Pekolcay, 1996: 228)

3- Buna rağmen kelime halk şiirinde ağıt yerine kullanılmamıştır. Divan şiirinde de bu kelimenin yerine ağıtın kullanıldığı vaki değildir.

Öyleyse mersiyeyi genelde: *Divan şiiri geleneği içerisinde ölen birinin ardından ölenin faziletlerini anlatmak ve hüznü ifade etmek için yazılan şiir*; özelde de *Kerbelâ Şehitleri'ni anmak onların acılarını hissetmek ve onların derdiyle deretlenmek maksadıyla söylenmiş manzume* şeklinde tarif edebiliriz.

1.4. Sufî Dilinde Ağıtlar: Tasavvufî şiirlerde ise ölüm, genelde, daha munis bir hadise olarak takdim edilir. Mutasavvıf şairlerde ölüm bir sonu değil aksine gerçek sevgiliyle birlikte yeni bir başlangıcı ifade eder. Nitekim Mevlâna (ö. 17 Aralık 1273)'nin Hakka yürüdüğü geceye şeb-i arûs (şeb-i urs) demesi böyle bir düşünce tarzının tezahürüdür. Bundan dolayı sufi şairlerin bir yakınlarının ölümü üzerine yazdıkları şiirlerde, ağıtlar ve bazı mersiyelerde gördüğümüz türden yakınmalar, şikâyetler, sitemler olmayacaktır. Bu şiirlerde daha çok ayrılık konusu üzerinde durulduğu görülmektedir.

İbn-i Kemâl (ö. 16 Nisan 1534)'in şeyhi Emir Buhârî (ö. 922/1516)'nin ölümü üzerine yazdığı tarih manzumesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir:

Müşkil oldu fir...ati şey«üñ benâyet âh şey«

Çanda güdi bilmez in ol ma@har-ı Allah şey«

Bu firâ... u Vasrete bu hicrete bu Vâlete

Gönlüme didüm ki di târi« didi vâh şey«³ (واه شيخ)

Sene 922 (Balikhane Nâzırı Ali Rıza Bey, 2003: 19)

Mevlânâ'nın dostu Selahaddin Zerkûb (ö. 29 Aralık 1258)'un ölümü üzerine söylediği

İy zi hicrânet zemîn u âsmân bigiriste

Dil miyân-ı «ün nişeste ;a...l u cân bigiriste (Gölpınarlı, 1999: 113)

matlalı mersiye bu tarzın lirik bir örneğini oluşturmaktadır:

“... O, bu evden gideli devlet tavanı çöktü. Dün gece gördüm, o âlem de ağlıyordu, bu âlem de Ağlamak değil, ayrılığınla tulumlarla yaşlar dökmek, her nefes, kanlarla erimek, her an ağlayıp coşmak gerek. O, gözler nûruna, gözler çağlayıp duruyor... Ey uçup giden devlet kuşu, ok yaydan fırlar gibi gittin de yay da ağlamada şimdi. O ağlamayı, insanlarla beraber ağlamayı bilen bilir.” (Gölpınarlı, 1999: 113; Top, 2001: 201)

³ İbn-i Kemal'in Şeyhi Hazreti Emir Buhârî'nin ölümü üzerine söylediği tarih manzumesinin başka bir kaynakta (Kufıralı, 2003: 49) Hızır Bey Çelebi (ö. 1458) tarafından söylendiği kayıtlıdır.

2. Saguların / Ağıtların Bazı Üslûp Özellikleri ve Bunların Farklı Geleneklerdeki Yansımaları

Buraya kadar Türk Edebiyatı'nın farklı gelenekleri içerisinde söylenmiş ölüm şiirlerinden bahsetmeye çalıştık. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında örneklerden hareketle bu edebî gelenekler arasındaki ortak üslûp özelliklerinden bahsedeceğiz.

2.1. Ölenin Ağzından Söyleme: Yukarıda sagu ve ağıtlardan bahsederken bunların belirgin özelliklerinden birinin de manzumeyi / metni ölenin ağzından söylemek olduğunu ifade etmiştik. Bu husus İslâm öncesi Türk Edebiyatından çağdaş Türk Halk Edebiyatına kadar uzanan bir çizgide Türk ağıt geleneğinin millî bir damgası hüviyetindedir.

Ancak yapılan araştırmalar, bu geleneğin sadece sagular/ağıtlarla sınırlı kalmadığını ortaya koymaktadır. Bu üslûp özelliğinin en sık karşımıza çıktığı alan mezar taşlarıdır. Mezar taşı metinlerinde, mevcut en eski örneklerden itibaren, bu tarzın kesintisiz uygulandığı görülmektedir. İslâm öncesi döneme ait olduğunu düşündüğümüz bir mezar taşı metninde bu üslûp özelliğinin ilk örneğini görüyoruz:

Eziz! Men altun kırka kirtim. / Ah! Altun kıra –ya da dağa- girdim. (Esin, 2004: 20)

Bu geleneğin Osmanlı toplumunda ne denli yaygın olduğunun dikkat çekici bir göstergesi de aşağıya metnin bir kısmını aldığımız Ermeni asıllı bir vatandaşın mezar taşında karşımıza çıkmaktadır:

*"Bin sekiz yüz altmış dokuz mevlidim
Hulis (Temmuz) yirmi yedi dehri virudim*

*Atalarım ismim koydular Nevrik
Zalim ecel yakdı mânen-d-i harik*

*Yirmi üçe kadem basmıştı yaşım
Hayf ki selamet bulmadı başım*

.....
*Çekildi ilikten damardan kanım
Teslim ettim Hakk'a tatlı canım*

*Kim nazar kılarısa mezar taşıma
Okuyalar bir Fatiha başıma*

34) *"Ütüciyan Kemânî Hacı Serkis Ağa kerimesi M. Nevrik 1893"* (Boyraz, 2003:

Türk ağıt geleneğinin başlıca hususiyetlerinden biri olan ölenin ağzından söyleme tarzının son örneği bize geleneklerin aktarılmasında mesafelerin

önemsizliğini anlatır gibidir. Aşağıdaki metin, Güney Kore'nin Pusan şehrindeki Türk şehitliğinden alınmıştır:

*Pusan'da Yatıyorum
Hudutlar, dinler ötesinde
Gözlerin anlaştığı saat
Duyuyorduk sıcaklığını
Her şeyin*

*Ne güzeldi Pusan'dan önceki bu günler
Zevki içindeydik birlikte düşünmenin
Dağ, bayır
Omuz omuza döğüşmenin*

*Çok sürmedi ayrıldım aralarından
Bir şeyler oldu farkında değilim
Bir gece bayrak bayrak
Kurudu kanım*

*Yatıyorum Pusan topraklarında şimdi
Ölüm kadar genişlemiş duygularım
Vatan öyle büyümüş ki başımda
Her dilden anlar oldum.*

*Bütün ölümler uyanık
Ellerimiz göklerde birleşik
Toprak antenlerden konuşuyoruz
Vatan bizimdir*

*Selâm sana buradan Türk şehidi
Sen Anadolu'da, ben Pusan'da
Sen Türkiye için şehid
Ben dünya için...*

Muhtemelen saguların mezar taşlarına aktarılmasıyla başlayan bu geleneğin izleri Divan şiirinin şekil özelliklerini sergileyen bazı şiirlerde de karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıya bazı bölümlerini aldığımız manzumelerden ilki, Fâtih (ö. 1481)'in halk tarafından çok sevilmiş sadrazamlarından Mahmut Paşa (ö. 1473-1474) için yazılmıştır. *Firâk-ı Mahmud Paşa* adını taşıyan ve aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* vezniyle, dörtlükler halinde yazılmış olan manzume *abab cccb dddb*

şeklinde kafiyelenmiştir. Şiirin kim tarafından yazıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur. (Tavukçu, 2004: 96-98; Tavukçu, 2007: 202)

İkinci manzume ise Sultan II. Bayezid (ö. 21 Mayıs 1512)'in ölümü üzerine kaleme alınmıştır. Halk tarafından çok sevildiği için Bayezid-i Veli olarak anılan padişahın ağzından söylenen bu manzume de bir öncekine benzer şekilde *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid* adını taşımaktadır. İlk manzume gibi *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* vezniyle kaleme alınmıştır. 12 bentten oluşan bu şiirin de kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Manzumenin şairinin bilinmeyişi ile ilgili olarak bazı araştırmacılar, yazar kişinin, babası Sultan Bayezid'i öldürttüğü söylenen Yavuz Sultan Selim'den korktuğu için adını sakladığını ifade etmiştir (Sakaoğlu, 1989: 112-113). Akla yatkın görünen bu düşünce, bir önceki manzume için de geçerli olabilir. Zira Mahmud Paşa da Fâtiş Sultan Mehmed'in gazabına uğrayarak idam edilmiştir.

Bu iki manzumenin de dikkat çekici bazı özellikleri vardır. Bunlardan ilki, ikisinin de hemen benzer konular ve vakalar etrafında teşekkül etmeleri ve benzer isimler almalarıdır. Bu tarzda ve yine benzer isimlerde başka manzumelerin bulunabilmesi halinde, bunları Firâk / Fırak-nâme / Fırkat-name⁴ adıyla ağıtların bir türü şeklinde telakki etmek mümkün olacaktır.

Manzumelerin dikkat çekici diğer bir özelliği de divan şiirinin şekil özelliklerinin (nazım şekli, aruz gibi) yanında İslam Öncesi Türk Şiiri'nin ve Halk Şiiri'nin, yukarıdan beri anlatageldiğimiz, ölünün ağzından söyleme üslubunun benimsenmiş olmasıdır. Manzumeler bu halleriyle divan şiiri ve halk şiirinin ortak bir ürünü gibi durmaktadırlar. Ancak manzumelerde kafiyeye yapan bazı kelimelerin divan edebiyatı geleneğine uymayacak tarzda -kulağa göre- seçilmiş olması bu metinleri ortaya koyanların halk şiiri kaynaklarından beslendiği fikrini uyandırmaktadır.

Firâ...ı Ma'mûd Paşa

Bu midur umduım senüñ şapuñdan

Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi

Özümi «âk idem [senüñ] ...apuñda

Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi

.....

Beni Ma'mûd Paşa sen itmedüñ mi

Bu mürde cismüme cân itmedüñ mi

Dönüben ...ahrile ...an itmedüñ mi

Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi

.....

⁴ Türk Edebiyatı'ndaki diğer Firâk-nâmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Tavukçu, 2004; Tavukçu, 2007)

*Dimâtuñ virdiler vay ki fesâda
Metâjum düşdi şehriñde kesâda
ıAceb nedür Őuçum [bilmem] ...aşâda
Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi (Tavukçu, 2004: 96-98)*

Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid⁵
*Benüm etmegümi tahfif edenler
Beni koyup Selim Hân'a gidenler
Hakikat râhına doğru varanlar
Görün beyler bana n'itdi Selim Şah*

.....
*Hayâsuzluk idüp durdun benümle
Acıtdun cismümi yavlak canımla
Ne râzın var idi Korkut Hanumla
Görün beyler bana n'itdi Selim Şâh*

.....
*Benüm dahi başumdaydı bu yazı
Ki yarın anda kurıla terâzi
O yerde kim olısar Tanrı kâzi
Alam dâdımı ben senden Selim Şah*

.....
*Zebûn ölüm yapışaydı etüme
Bu kandadır gele karşı yoluma
Düşer miydi ya bu işler Selim'e
Görün beyler bana n'itdi Selim Şah*

.....
*Fenâ hiç kimseye bâki kala mı
Yâ oğul ataya kılıç sala mı
Ya bu işler ana düşer ola mı
Görün beyler bana n'itdi Selim Şah*

2.2. Soru Sorma: Mevcut en eski ağıt (sagu) örneklerinden olan Alp Er Tunga Sagusu'ndan itibaren soru sorma ağıtlarda önemli bir üslûp özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinlere bakıldığında şairlerin bu özelliği a) Büyük kahramanların dahi öldüğüne işaretle dünyanın geçiciliğine ve insanın ölüm karşısındaki aczine bir vurgu yapmak, b) Çeşitli sorular sorarak ölenin içinde bulunduğu trajik durumu ortaya koymak c) Ve nihayetinde söz konusu soruları tekrar ederek dinleyenin / okuyanın zihninde derin ve kalıcı bir tesir yaratmak amacıyla kullandıkları anlaşılmaktadır. Metinlerin çoğunda sorular genellikle

⁵ Metin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Sakaoğlu, 1989: 112-113; Tavukçu, 2004: 117-119; Tavukçu, 2007: 209-210).

dörtlüklerin sonlarında nakarat şeklinde kullanılmıştır. Ancak, bugün takdim edilen şekliyle⁶, Alp Er Tunga Sagusu mevcut şiirlerin aksine ilk mısradan bir soruyla başlar. Bu tavır adeta çok sevilen birinin ölümünün duyulması ile insanların hayretle birbirlerine sordukları soruları hatırlatmaktadır:

*Alp Er Tonga öldi mü
İsiz ajun kaldı mu
Ödlek öçin aldı mu
Emdi yürek yırtılır* (Tekin, 1989: 8)

Bu konuda vereceğimiz ikinci örnek Şeyyad Hamza (ö. 1348'den sonra)'nın veba salgınında ölen insanlar için yazdığı meşhur şiirinden (Akar, 1987: 3-5) alınmıştır. Şeyyad burada sorduğu sorularla bir yandan bu sonu gelmeyen "ölüm kervanı"ndan dolayı duyduğu şaşkınlığı ifade etmekte, diğer yandan da meydana gelen korkunç tabloyu, ilâhî âmillere bağlayarak îmân dairesinden çıkmamaya çalışmaktadır:

*Ecel n'olur ki ta...dir-i ezeldür
Vebâ n'olur ...aẓâ-i âsûmândur*

*İ Aceb ne otladı bu ...uzucuklar
Ki bunlar böyle zârî giriyândur*

*Narasdacuklara⁷ baba didürmez⁸
Ne ...atı yarı bu ne bî-amândur* (Akar, 1987: 3)

Dede Korkut Kitabı'nda Basat'ın, kardeşi Kıyan Selçük'ün Tepegöz tarafından öldürülmesi üzerine söylediği ağıtta da aynı özellik dikkat çekmektedir:

.....
*Güvencümile getürdüğüñ gelincüğüñ
O zalım senden ayırdı ola kardaş
Ağ sakallu babamı
Oğul deyü ağlattun ola kardaş
Ağca yüzlü anamı
Oğul deyü sızlatduñ ola kardaş
Karşu yatan kara dağum yüksegi kardaş
Akındılı görklü suyumuñ taşkunu kardaş
Güçlü belüm kuvveti
Karañu gözlerümüñ aydını kardaş*

⁶ Bu metni oluşturan dörtlükler Divanü Lügati't-Türk'ün değişik bölümlerinden derlenerek bir araya getirilmiştir.

⁷ Nâ-resîde: Yetişmemiş, çocuk.

⁸ Kelime orijinal metinde "dirürmez" şeklinde yazılmış.

Karındaşumdan ayrıldum (Gökay, 2000: 108-109)

Soru sormanın bir üslûp özelliği olarak görüldüğü bir diğer örnek de kayın babası tarafından öldürülen bir gelinin ağzından söylenmektedir:

Babam çok mu aldı senden galını

Unun uçun vururlar mı gelini

Söylen, babam da versin malını

Gıyma gannı zalim, gel bana gıyma

Yalandır ellerin sözüne uyma

(Şimşek, 1993: 250-251)

Farklı edebî geleneklerin izlerinin sürüldüğü bazı manzumeler Türk Edebiyatı'nda özellikle 13-15. yüzyıllar arasında çokça karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem içerisinde ölüm şiirleri söz konusu olduğunda ilk akla gelen şairlerden biri, şüphesiz Şeyyad Hamza olacaktır. Moğol istilasından yaklaşık 100 yıl sonra baş gösteren veba salgınında kızını -ve belki başka yakınlarını- kaybeden şair, hem dönemin şiirinde çokça yer alan ölüm düşüncesi⁹ ve hem de başından geçen bu sarsıcı hadiseler yüzünden, şiirlerinde çok gerçekçi ölüm tablolarına yer verir.

Şairin, muhtemelen, 749/1348 yılında kaleme almış olduğu bir manzumesi çeşitli açılardan dikkat çekici bir örnektir. 49 beyitten oluşan manzume, aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* vezniyle yazılmıştır. Beyitler hâlinde ve aruzla yazılmış olması metni klâsik şiire yaklaştıran hususlardır. Manzumenin kafiyeye örgüsü de (aa ba ca...) bu durumu desteklemektedir.

Ancak metnin içeriği ve üslûbu mersiyeden çok destan¹⁰ adıyla bilinen toplumun büyük bir bölümünün duygularını ifade etmeye yönelik ağıtlara yakın durmaktadır. Nitekim manzumenin sonunda şairin mahlasını söylediği

Söz idici delim Şeyyâd Hamza

Senüñ sözüñ çalamda dâstândur (Akar, 1987: 5)

şeklindeki beyit de bu duruma işaret etmektedir.

Aşağıda bazı bölümlerini verdiğimiz söz konusu manzumede veba salgınının meydana geldiği tarihin verildiği beyit de benzer konulara hasredilmiş destanlardaki tarih ibarelerini¹¹ hatırlatmaktadır:

⁹ Bu dönemde yaygın olan ölüm ve sonrasında bahseden şiirlerin Mani Muhiti'nde yazılmış bir örneği için bkz. (Arat, 1986: 24-25)

¹⁰ Bkz. 1. dipnot

¹¹ Dinleyin ehibbâ edeyim beyân
Dillerde daima söylensin hemân
Bin üç yüz on üç bilin ki tamâm
Yunânîler'le olan kavgayı
(Çobanoğlu, 2000: 268)
Sene bin iki yüz altmış dokuzda

*Yidi yüz ...ır... ƒo...uzında Resûlüñ
Vebâ geldi «alâyi...a jayândur* (Akar, 1987: 5)

Şeyyad Hamza'nın en önemli özelliklerinden biri, özellikle ölüme dair şiirlerindeki tasvirlerin canlılığıdır. Şair izlenimlerini, çok gerçekçi ve sarsıcı bir üslûpla ifade eder. Tabiat unsurları ve mahallî söyleyişler, bu konuda şairin önde gelen yardımcılarıdır:

*Ecel yattınurı yaptı yire gökden
Göz açdurmaz n'idelüm bîm-i cândur*

*Ölüm yili kime kim ƒo...umursa
Düşer ƒoprana nitekim «azândur*

*»amı gögi dimez direr bu «al...ı
Bozultur şanasın bir bûsitândur*

*Öñi yire batar şoñi dükenmez
jAceb bu ...âfile ne kârivândur*

*Apaç at başı yo... âdem aya...lu
%oaşur sinleye bu «al...ı revândur*

*%oonatmışlar yigücükler sinini
Veli tenleri ƒopra...da nihândur*

*Gelincük(ler) sinin şöyle bezetmiş
Yaşıl ...ızıl şanasın gülsitândur*

*çarınca iñi olmuş ol atızlar
Ki bunlaruñ ƒudatı lajl ü kândur*

Kimi ra\met kimi za\met içinde

Uyandırdı gaffet Âl-i Osmani
Gel, Serdâr-ı ekrem, ey Ömer Paşa
Cem eyle askeri tîg u temrâni
(Çobanoğlu, 2000: 269)
Tarih min iki yüz doksan üçünde
Dinle beğim gör ki nasıl iş oldu
Münafıklar muradına yerişti
Müminler ağlayıp gözi yaş oldu
(Çobanoğlu, 2000: 269)

Kimi namgîn kimisi şâdumândur

.....

Göresin bir ...afa yatur çürümiş

~orasın şâh-ı İrân u Turan'dur (Akar, 1987: 3-5)

Klâsik Türk Edebiyatı geleneği içerisinde yazılmış bazı mersiyelerde de gördüğümüz yas renkleri (kara, gök) Şeyyad'ın şiirinde de karşımıza çıkmaktadır:

Analar ...ara geymiş atalar gök

Yürekler baxlu gözler folu ...andur (Akar, 1987: 4)

Manzumede dikkati çeken bir başka husus da ölüme dair şiirlerin genelinde gördüğümüz feleğe sitem, kaderden şikâyet gibi unsurların burada yer almamasıdır. Şeyyad'ın, muhtemelen kızının ölümü üzerine yazdığı bu destanda daha ilk beyitten itibaren bir teslimiyet içerisinde olduğu gözlemlenmektedir:

Müsülmanlar meger â«ir zamândur

çiyâmet mi ...opar [bu] ne nişândur

İ Alâmetler belürdi dürlü dürlü

Gelüñ tevbe ...ılalum ki hemândur

.....

Gelüñ 0a.....a dönelim iy «alâyı...

Ki va...t-i küllü men İaleyhâ fândur

.....

Bizi «ışmuñ odına ya...marıl sen

Ki ravmetüñ deñizi bî-kerândur (Akar, 1987: 3-5)

3. Sonuç

Türk Edebiyatı'nda ölünün ardından söylenen şiirler dâhil olduğumuz medeniyet dairelerine ve sosyal tabakalara göre bazı farklılıklar göstermektedir.

Saguların devamı niteliğinde olan ağıtlarda ölenin ağzından söyleme ve soru sorma gibi üslûp özellikleri öne çıkmaktadır.

İslâm öncesi dönemden itibaren ölenin ağzından söyleme geleneğinin mezar taşı metinlerine de geçtiği görülmektedir.

Osmanlı toplumunda da yaygınlaşan bu geleneğin Türk olmayan Osmanlı vatandaşları tarafından da benimsendiği görülmektedir.

13-15. yüzyıllar arasında yazılmış olan bazı ölüm şiirlerinde İslâm Öncesi Türk Kültürü ile Halk Edebiyatı ve Klâsik Türk Edebiyatı'nın izlerine rastlanmaktadır. Bunlardan Şeyyad Hamza'ya ait olan bir manzume Klâsik Türk şiirinin şekil özelliklerini gösterse de bir destan örneği olarak değerlendirilmelidir.

Sevilen bir devlet adamının görevinden azledilmesi ve hatta öldürülmesi üzerine söylenmiş, yazarı belli olmayan manzumeler olarak niteleyebileceğimiz Firâk / Fürkat-nâme adlı eserler de –yeterli malzemenin bulunması halinde- bir ağıt türü olarak telakki edilebilir.

Bu manzumeler şeklen Klâsik Türk Edebiyatı'nın, üslûp itibarıyla Halk Edebiyatı'nın etkisi altında söylenmiştir.

Sufî şairlerin ölüm karşısındaki farklı tutumları, dostlarının ölümü üzerine söyledikleri şiirlere de yansımış, bu manzumelerde genellikle ayrılık temi işlenmiştir.

Kaynaklar:

AKAR, Metin. (1987). “Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler-I”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2.

ARAT, Reşid Rahmeti. (1986). *Eski Türk Şiiri*. 2. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ARTUN, Erman. (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. [1. baskı]. İstanbul: Kitabevi.

Balikhane Nâzırı Ali Rıza Bey. (2003). “Turûk-ı Aliyyenin İstanbul'da İntişârı”. *Tasavvuf Kitabı*. Haz. Cemil Çiftçi. İstanbul: Kitabevi.

BOYRAZ, Şeref. (2003). *Türkiye'de Mezar Taşı Sözleri*, 1. baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ESİN, Emel. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, 1. baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

GÖKYAY, Orhan Şaik. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. 2. baskı. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdülbâki. (1999). *Mevlânâ Celâleddin*. 5. baskı.[İstanbul]: İnkılâp Kitabevi.

İSEN, Mustafa. (1993). *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*. [1. baskı]. Ankara: Akçağ Yayınları.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad. (1986). *Türk Edebiyatı Tarihi*. 4. baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

_____. (1989). *Edebiyat Araştırmaları 1*. 3. baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KUFRALI, Kasım. (2003). “Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti”. *Tasavvuf Kitabı*. Haz. Cemil Çiftçi. İstanbul: Kitabevi.

LAQUEUR, Hans-Peter. (1997). *Hüve '-İbâkî*. Çev. Selahattin Dilidüzgün, [İstanbul]: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- ONAY, Ahmet Talât. (1996). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*. Haz. Cemal Kurnaz. 1. baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- PEKOLCAY, Neclâ v.d. (1996). *İslâmî Türk Edebiyatı'nda Şekil ve Nev'ilere Giriş*. 4. baskı. İstanbul: Kitabevi.
- REDHOUSE, Sir James W. (1890). *Lexicon*. 2. Edition. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim. (1989). "Türk Saz Şiiri." *Türk Dili*, 445-450 (*Halk Şiiri Özel Sayısı*) Ocak-Haziran 1989.
- Şemseddin Sâmî. (1987). *Kâmûs-i Türkî*. 2. baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları
- ŞİMŞEK, Esmâ. (1993). *Kadirli ve Osmaniye Ağuları*. Antakya.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (1973). *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TAVUKÇU, Orhan Kemâl. (2004). "Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 10.
- _____ (2007). "Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, 10, s. 197-220.
- TEKİN, Talat. (1989). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOP, H. Hüseyin. (2001). *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sesli Kaynak:

TÜRÜT, İsmail. (2000). "Deprem". *Sosyete Kızı Suzan*.